

Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller Beliefs and Rituals Concerning Death and Soil in Turkic Culture

Metin Eren*

Özet:

Toprak Türkler arasında ölümle ilgili ritüellerde önemli bir yere sahiptir. Eşik toprağının dışarı atılmaması gereğinden, rüyada toprak veya çamur görmenin ölüme yorulmasına; ölüne üstüne toprak atılmasından yas alameti olarak baştan "toprak" ve "kül" savrulmasına kadar uzanan bir dizi inanış, ritüel ve büyüsel uygulama söz konusudur. Bu çalışmada ölüm-toprak ilişkili inanış, ritüeller tarihsel ve güncel veriler ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Toprak, ölüm, Türk kültürü, ritüel, inanış.

Abstract:

Earth/soil has an important place in rituals relating to death among Turkic peoples. The earth on the threshold of the deceased person is thrown out, to see mud or earth in a dream is interpreted as death, earth is thrown on the dead person once placed in the grave, earth or ash is smeared on the head as a sign of mourning for the dead etc. This article discussed these beliefs and rituals with reference to historical and current data.

Keywords: Soil, death, Turkish culture, rituals, belief.

Bu çalışmada, toprak unsuru ve ölüm olgusunun içiçeliği ele alınmaktadır. Çalışma, Van Gölü çevresi yerleşim birimlerinden saha araştırması yoluyla derlenen malzemenin tasvirine ve olguların işlevlerinin tespitine; Türk dünyası halk inançları ile ilgili yapılmış çalışmalardaki verilerin karşılaştırmalı çözümlenmesine dayanmaktadır.

---

* Dr. Metin Eren, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, Mardin.
metinere1976@gmail.com, metinere@artuklu.edu.tr

“Toprak”, büyük dinî geleneklerin insanoğlunun yaratılışını içeren anlatılarında temel unsur olarak ele alınır. Toprağa, hem yaşam döngüsünün başlangıç maddesi olarak hem de insanın ölümlü oluşunun sembolizmi anlamında güçlü bir vurgu sözkonusudur. Toprak unsurunun merkezî bir konumda olduğu sembolik ve büyüsel nitelikte birçok inanış, ritüel ölüm etrafında kümelenmiştir.

Ölümü Düşündüren Önbelirtiler ve Toprak

Doğaya, eşyaya ait bazı belirtiler; inanışların gelenekselleşmiş şekilleri, ölüme dair bilinçaltının varlığı ve insanoğlunun bazı gözlemlerinin de şekillendirmesiyle yakın bir ölümle veya uğursuzlukla irtibatlandırılmıştır.

Van ve çevresinde ev eşiği süpürülmemeli süpürülse bile eşik toprağı dışarı atılmamalıdır; toprağı dışarı atmak, bu eylemi yapan kişilerin rızkını azaltır. Eşiğe süpürge bırakmak ve eşiğe oturmak da iyi karşılanmaz, bir uğursuzluğun gerçekleşeceği şeklinde yorumlanır. Eşiğe oturulmasıyla evin büyüğünün ölecek olması arasında bir bağıntının olduğu inanışı vardır.¹ Türk mitolojik sistemi içerisinde iye kategorisine çok yakın olan, ancak buldukları mekanın yalnız ev-eşik, bahçe, tavla vs. sınırlandığı bazı koruyucu varlıklar da vardır. Bunlar kızdırıldıkları zaman hemen kötü ruhlara dönüşebilen ilkel yapılı ruhlardır.²

Sembolik yönü güçlü olan rüyalarda toprak ve toprağı çağrıştırmaya ögeler kültürümüzde yakın bir ölümün belirtisi şeklinde yorumlanabilmektedir: Van Gölü Havzası halk inanışlarında rüyada toprak görmek, toprak kazmak, mezar kazıldığını görmek, çamur karıştırmak; bulanık, topraklı su görmek,³ Kıbrıs Türkleri arasında bulanık su, bataklık, çamurlu su görmek⁴ ölüme yorumlanır. Van Gölü Havzası halk inanışları arasında yer alan ve toprak unsuru ile bağlantılı rüyada çift sürmek iyi görülmez, bu rüyanın ardından bir ölümün gerçekleşeceğine inanılır. Örnek bir anlatı “Eşim rüyasında evimizin önünde çift sürdüğünü gördü. Eşimin rüyasından birkaç gün sonra amcası vefat etti.”⁵ şeklindedir. Bulgaristan Türkleri ve Kıbrıs Türkleri arasında da rüyada toprakla uğraşmak, tarla işi yapmak, toprağa yakınlaşmak ölüme yorulur.⁶ Gagauz Türklerinde çukur ya da kuyunun içine düşmek,

¹ Metin Eren, Van Gölü Havzası Ölüm Gelenekleri ve Türk Kültür Ekolojisi İçerisindeki Yeri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2010, s. 55.

² Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 208.

³ Eren, age., s. 69,70.

⁴ Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 29

⁵ Eren, age., s. 70.

⁶ Zehra Kaderli, *Deliorman (Bulgaristan) Türk Sözel Kültüründe Geçiş Törenleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT, Ankara-2004, s. 343; Tuncer Bağışkan, age., s. 30.

çıkamamak, çamur içinde gezmek, çamurlu su içinde yıkanmak, sarı toprak, duvarın veya evin yıkılması ölüme yorumlanır.⁷

Ölüm korkusu etrafında şekillenen bir kısım davranışlar ölüm belirtisi olarak değil, gelmesi mukadder ölümden kaçınmak, kurtulmak amacıyla yapılır. Ölüm olayının gerçekleşmesinin ardından başka bir ölümün gerçekleşmesinin önüne geçilmesi amacıyla bir kaçınma önlemi olarak Van Gölü Havzası'nda ölünen ardından kül, toprak atılmasına, ölünen gözlerinin arkada kalmaması için toprak atılması⁸ gibi uygulamalara rastlanmaktadır. Azeri Türklerinde, ölen kişi geç can verirse, eline toprak veya taş konur. Ölümü çok zor olanın, hortlayacağına inanılır.⁹ Bu uygulamalar, insan yaratılış cevherinin toprak kabul edilmesiyle de bağlantılı büyü niteliği taşıyan uygulamalardır.

Ölüm Sırası ve Toprak

Bir kişinin öleceğinin anlaşılması durumunda süreç ölmesi beklenen kişiyi ölüme hazırlamaya dönüktür. Ölmek üzere olan kişinin bir ayrılış, geçiş sürecinde olduğu herkes tarafından açık bir şekilde hissedilir. Bu dönemde, ölmek üzere olduğu düşünülen kişinin istekleri yakınları tarafından özenle yerine getirilmeye çalışılır.

Yozgat'ta yöre insanın anî ölümü, uzun süre hastalıklarla uğraşarak ölüme tercih etmektedir ve bu durumu “Üç gün yatak dördüncü gün toprak” diyerek, bu konudaki görüşünü ifade etmiştir.¹⁰

Kırgız Türklerinde ölümü yaklaşan kişi konuşabilecek durumda ise, geri kalanlara vasiyetini söyler ve etrafında bulunan insanlardan helallik ister. Kişi, Allah'tan günahının affedilmesini dileyip Kur'an okuyup dua etmelerini, kendini iyice yıkayıp kefenleyip defnetmelerini, cenaze namazına tüm eş-dostlarının çağırılmasını ve onların kendisi için *toprak salmasını* ve varsa borçlarının ödenmesini vasiyet eder.¹¹ Kırgızlar, eskiden beri ölüyü gömmeden üç gün bekletmişlerdir. Bu, akrabalarının “toprak atması (toprak saluu)” adeti ile bağlantılıdır. Ölünen akrabalarının hepsinin gelmesi beklenir.¹² Romanya Dobruca

⁷ Abdulkerim Dinç, “Gagauz Folklorunda Ölüm”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25. Erzurum 2004, s. 91.

⁸ Eren, age., s. 86.

⁹ Durmuş Arık, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005, s. 146.

¹⁰ Abdurrahman Filiz, Çayıralan (Yozgat) ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT, Kayseri-2006, s. 18.

¹¹ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 197-198; Abdimuhamet Mamitov, *Kırgızistan'da Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT), Ankara 2004, s. 19-20.

¹² Polat, age., s. 202-204; Mamitov, age., s. 24-27.

Türkleri’nde ölünün yakınlarının uzaktan gelmesi bekleniyorsa cenaze bekletilir. Bekletilen cenaze için “toprak mevlidi” adı verilen bir tören ölü evinde verilir. Mevlit töreninde dua edilir, mevlit okunur, Kur’an okunur ve törene katılanlara ve ölünün başında bekleyenlere helva, şerbet, peksimet ikram edilir.¹³ Ölen kişinin defin törenine katılmak ve mezarına toprak atabilmek bireysel ve toplumsal “vazife” kabul edilir.

Bir ölümün gerçekleşmesinin ardından gözler ve ağız kapatılır. Bu uzuvların açık kısımlarının kapatılma nedenleri arasında Van Gölü Havzası’nda ve Kıbrıs Türkleri halk inanışlarında ölünün ağzına toprak girmemesinin gerektiği şeklinde bir inanış da sözkonusudur.¹⁴

Toprak, temizleme, örtme unsuru olarak da kullanılır. Uygurlarda ölü evde yıkanır. Ölü yıkanan evin tütünlüğünde bir kişi ölü yıkanınca kadar “Taha” suresini okur. Ölü suyu ısıtılan ateş ise, üzerine toprak atılarak söndürülür.¹⁵ Bulgaristan Türklerinde ölü suyunun kaynatıldığı yer, her gün kullanılan ocaklıksa sonunda burası itina ile temizlenir, yıkanır. Özel olarak, bu durum için yapıldıysa kömürü, külü toplanır. Köy dışında atlanmayacak bir yere gömülür. Ocağın yandığı yere toprak atılır. Üstüne su dökülür. Buradaki toprak, ayakla ezilerek düzeltilir.¹⁶ Bu uygulamalar, ölü ve ölümlle ilgili nesnelere, izlerin uzaklaştırılması ve örtülmesi yoluyla bir kaçınma eylem dizisini de çağrıştırmaktadır.

Çuvaş Türklerinde, cenaze ile karşılaşan kimseler “ağır toprak senin üzerinde hafif olsun” derler.¹⁷

Ölüm çevresinde toprak unsurunun en yoğun olduğu ritüel defin ritüelidir. Defin ölünün bedeninin, yaşayan insanlardan tamamen uzaklaştırılmasını içerir. Bu ritüel, Türk dünyasında çoğunlukla İslam dininin gereklerine göre ve toprağa gömme şeklinde ve tabutsuz gerçekleştirilir. Görüşme tekniği uygulanan kişiler ritüelin bu şekilde uygulanmasını; topraktan gelen insanın ölüm anında tekrar toprağa döneceği, ölünün toprakla temas etmesi gerektiğine inanıldığı ve tabutsuz gömülmenin dini bir uygulama olarak görüldüğü; ölen kişinin amelene göre toprağın genişleyip daralacağı, bu nedenle de ölünün tabutsuz gömüldüğü; böylece ölünün iyi ameli varsa toprağı genişlesin, diye düşünüldüğü, ölen kişinin bu dünyadan yanına kefen dışında bir şey alamayacağı için ölü tabutsuz gömüldüğü¹⁸ şeklinde

¹³ Mehmet Naci Önal, *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 251.

¹⁴ Metin Eren, age., s. 114-115; Tuncer Bağışkan, age., s. 96.

¹⁵ Harun Güngör, “Kayseri’de Yaşayan Kazak ve Uygur Türklerinin Bazı Âdet ve İnanışları”, *Milli Folklor Dergisi*, 514, Yaz 1992, s. 9.

¹⁶ Kaderli, age., s. 370-371.

¹⁷ Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005, s. 113.

¹⁸ Eren, age., s. 187.

açıklamışlardır. Uygulamalar, ölen kişinin bedeninin toprağa temasının aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Tarih boyunca farklı Türk boylarının değişik defin ritüelleri uyguladıkları görülürse de toprağa gömme en temel uygulama olmuştur.¹⁹

Van Gölü Havzası'nda, mezara yerleştirilen İslam dinine mensup ölünün mezar içerisinde yönü kibleye çevrilmeye çalışılır. Bu nedenle de ölünün sırt kısmının altına biraz toprak bırakılır. Ölünün kefen kısmındaki, baş, göbek ve ayaklarını bağlayan kefen örgüleri açılır. Kefenin baş tarafı da açılarak cesedin yüzü toprağa değdirilir. Ölünün başının altına “yastık” denilen bir taş veya biraz toprak bırakılır. Cesedin üzerine toprak atılmaya başlanmadan önce biraz toprak alınır ve bu toprak kefenin üstüne atılır. “Anasırı topraktır ve toprağa döndü.” denilir. Bu durumla ilgili bir başka ifade “akıbet gözünü doyurur bir avuç toprak.” şeklindedir. Üç avuç veya biraz toprak alınır ve ölenin cesedine, gözlerine veya kefeninin üzerine olacak şekillerde atılır. Atılan toprak kişinin dünyaya karşı duyduğu hırsın sonunu temsil eder.²⁰ Bu yorum en yaygın yorumu oluştururken bununla ilgili bir başka açıklama cenazenin mezarda dirildiği ve insanların mezarlıktan döndükten sonra ölünün kalkıp gelmemesi şeklindedir.²¹ Defin ritüeli sırasında ölüye ve ritüele katılanlara dönük bir dizi simgesel eylemle karşılaşılır. Eylemin anlamı, çoğunlukla, defin ritüeline katılan topluluğa dönüktür.

Mezara yerleştirilen ölünün üstü, taşlarla örtülür ve bu taşların araları da çamurla sıvanır, ot, naylon gibi unsurlarla toprağın cesedin üstüne gelmesine engel olunmaya çalışılır. Yapılan bu kısmın üstüne en yakınlarından başlayarak herkes toprak atmaya çalışır. Kimi yerlerde mezara ilk toprağı, mezar yerinin açılması için ilk kazmayı vuran kişinin atması gerektiği düşünülür.²² Tahtacılar da mezar kazılırken ilk kazmayı vuran kişi, mezar kapatılırken de ilk toprağı atar. Herkes en az üç avuç olmak üzere mezara toprak atar ve böylece mezar kapatılır.²³ Tuva ve Hakas Türklerinde, tabut ve ölünün kırılıp parçalanan eşyalarının yerleştirilmesinden sonra sıra toprak atmaya gelir. Önce, ölünün kardeşi, babası ve yakın akrabaları daha sonra diğerleri tabutun üstüne toprak atarlar. Sonra toprağın üstüne taş yığarlar. Eve dönmeden önce tabutu taşıyan at arabası veya kızağın ön kısmını mezara doğru çevirerek ve mezar kazmakla kullanılan tahta kürek gibi aletleri kırmak suretiyle orada

---

¹⁹ Türklerde defin merasimlerinin tarih içerisinde nasıl gerçekleştirildiği ile ilgili bkz. (Eserlerin geniş künyeleri kaynakçadır.): Eberhard 1996; İnan 1954; İnan 1976; Kafesoğlu 2000; Esin:2001; Rasonyi 1971; Sümer 1999; Buluç 2009; Kafesoğlu 1999; Şeşen 1985; Katanov 2004; Roux 1999.

²⁰ Eren, age., s. 190.

²¹ Eren, age., s. 190-191.

²² Eren, age., s. 191.

²³ Hüseyin Y. Biçen, *İnanışları ve Gelenekleriyle Tahtacılar*. Tekağaç Yayınları Ankara. 2005, s. 131.

bırakılır.”²⁴ Uygur Türklerinde “Erkekler için uzunluğu ve genişliği 2 metrelik, kadınlar için 1,5 metrelik mezar kazılır. Onun içine yine bir iç mezar kazılır, ceset iç mezara koyulur. Ölü, mezar içine koyulduktan sonra çenesi ve parmakları çözülür, yüzü kible tarafa bakacak şekilde yatırılır. Ceset mezara koyulduktan sonra mezara varanların hepsi bir avuç toprak alır ve kelime-i şahadeti okuyarak üfledikten sonra bir küreğe bu toprak toplanır ve ceset üzerine serpilir. İç mezarın kapısı kerpiçle iyice kapatıldıktan sonra ölen adamın varislerinden birisi ilkönce yedi kürek toprağı cesedin koyulduğu mezarın üstüne atar. Mezar etrafında toplanan cemaat içinden mescid imamı yahut başka bir kimse Kur’an okur. Duadan sonra mezarlıktaki defin merasimi sona erer.²⁵ Kazak Türklerinde, ölü yakınları tarafından kabre konan cenazenin başı güney, ayağı kuzey, yüzü kible istikametine getirilir ve üzeri tahta ile kapatılır. Kabir başında olanların tamamı, usulen ölünün üzerine bir parça toprak atar ve üzeri toprakla örtülür.²⁶

Afganistan Kazak Türklerinde, ilk anlarda küçük taşlarla mezar üzerine bir tümseğin yapılması âdet olmuş.²⁷

Kırgız Türklerinde ölen kişi mezara konulduktan sonra orada bulunanlar avuçlarına toprak alarak şehadet getirirler. Daha sonra “sevabı değısin” diye ölene bağışlayıp toprağı üflerler ve tutulan leğene atarlar. Bu toprak ölünün etrafına serpilir. Bu bir avuç toprağı atmak için insanlar yakın ve uzaktan gelmeye çalışırlar. Bu törene “toprak salma” adı verilir. Herkes toprağı attıktan sonra, iç mezarın ağız kerpiç ve tahta gibi malzemeler ile kapatılır. Mezarın büyük bir kısmı toprakla doldurulur. Başta ölünün yakınları olmak üzere oraya gelenler sırayla toprak atarlar. Kürekler el değıştirirken, önce yere bırakılır, sonra başkası kullanır. Bu durumda toprak ölünün üzerine değıl, yan tarafına atılmış olur. Mezarın üzeri belli olması için toprakla yüksekçe yapılır. Defin işlemi tamamlandıktan sonra toprağın üzerine “ta’lil taşları” serpilir.²⁸ Yozgat’ta Cenaze gömülürken küreğe diz verilerek toprak atılmaz, mezara toprak atılan kürek elden ele verilmez, yere bırakılır, bir diğeri yerden alır ve toprak atar.²⁹

Özbekistan Türklerinde, tabut omuzlardan indirildiğinde cenazeye katılanlar kabrin kible tarafına otururlar. Go’rkov (mezarıcı), mezarın üstüne toprak serptikten sonra merhumun

²⁴ Fatma Özkan, “Sibirya Türklerinde Geçiş Törenleri” *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı*, 26-28 Mayıs 2000, Hagem Yayınları, Ankara 2002, s. 605-606.

²⁵ Abdulkerim Rahman, “Uygurların Defin Merasimi” *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Başbakanlık Yayınevi, Ankara 1987, s. 312.

²⁶ Fatih Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneğı”, *Bilig*, Bahar 2008, S.45, s. 109.

²⁷ A. Şekür, “Afganistan Kazak Türkleri’nde Ölü Gömme Âdetleri”, *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Dairesi Yayınları, Ankara 1986, s. 308.

²⁸ Mamitov, age., s. 40-44; Polat, age., s. 226-227.

²⁹ Filiz, age., s. 18, 33.

yakınları kürekle yedi defa toprak dökerler. Orada bulunanlardan biri; “Merhum nasıl biriydi?” diye sorar, diğerleri “İyi biriydi.” diye, cevap verir.³⁰ Tatarlarda kabir kolayca kazılırsa, toprak yumuşak olursa, kaymazsa, taş ve su çıkmadan açılırsa, ölen kimsenin imanlı biri olduğuna inanılmıştır. Tersine mezar toprağı kayarsa, su, taş çıkarak kazma işi zorlaşırsa ölen kimsenin imansız biri olduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca mezarı kazarken toprak üç kere kayarsa, mezara konulacak insanı mezarlıkta toprağı verilmeye lâıyk bulmazlarmış. Mezar kazılırken kar veya yağmur yağarsa, ölenin hayırlı biri olduğu; fırtına ve rüzgâr çıkarsa ölenin çok günahkâr olduğu düşünülürmüş.³¹ Kazılan mezar yeri yumuşak toprak olursa ölünün amelinin iyi olduğuna, sert olursa kötü olduğuna inanılır.³²

Cenazeyi mezara ölenin en yakın kişileri (oğulları, kardeşleri) indirirler. Cenazeyi mezara koyma, Tatarlarda “Mezara İndirme” olarak adlandırılır. Öleni lâhıde koyarlar. Başucuna ve kenarına tahtadan destek yaparlar. Herkes kabre bir avuç toprak atar. Mezar, yerle aynı düzeyde olmaz, tepe şekline getirilir. Yeni mezarın üzeri ıhlamur ağacı kabuğı ile örtülür. Eskiden ıhlamur ağacının kötü ruhları kovma özelliğine sahip olduğuna inanılmış ve bu gelenek, o önemlerden kalmıştır.³³

Çuvaşlar, tabutu mezara bırakmadan önce, ölü için toprağıın satın alındığıının bir işareti olarak mezara para veya toprak atarlar.³⁴

Kaşkay Türklerinde, mezara indirilen ölünün başı altına namaz kılarken üzerine secde edilen bir taş olan “mühr” ya da bazen seccade bırakılır. Ölünün üzerine yeşil yapraklar bırakılır. Bu yeşil yaprakların daha ziyade “murd “ ağacından olması tercih edilir. Defnedilen kişinin yüzü açığı çıkartılarak taprağı döndürdükleri sağ yanağıının altına bir miktar toprakla birlikte mühr konulmaktadır.³⁵

Yunanistan Türklerinde, mezar kazıldıktan sonra mezar boş bırakılmaz, mezarın başında beklenilir. Mezar cenaze içine koyulduğunda kibleye gelecek şekilde kazılır. Kişinin başı kibleye çevrilir ve öylece konulur. Ölü, mezara getirildiğinde mezarın yanı başına konur. Tabut açıldıktan sonra, ölünün başının geleceğı yere imam, bir kürek toprak atar... (Ölü mezara yerleştirildikten sonra) İmam avucuna bir toprak parçası alıp onu üfler ve mezara atar,

³⁰ Fatma. Açık, “Özbekistan’da Defın Ve Taziye Merasimleri” *Millî Folklor*, 2004, Yıl 16, Sayı 61, s. 145.

³¹ Çulpan Zaripova Çetin, “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, Adana 2008, s. 159.

³² Filiz, age., s. 18.

³³ Çetin, agm., s. 159-160.

³⁴ Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, s. 115-116.

³⁵ Mehmet Karaaslan, *Kaşkay Türklerinde Geçiş Törenleri Doğum-Evlenme-Ölüm*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2010.

bunu üç defa tekrarlar. Sonra üzerine toprak atılır. İnsanlar toprağı atarken kürekleri elden ele dolaştırarak mezarın üzeri öylece doldurulur.³⁶

Bulgaristan Türklerinde, ölü mezara konulduğunda üzerine tahtalar çatılır. Bunu yapanlar, mezardan çıktıklarında mezar toprakla doldurulur. Önce yakınları, mezara birer avuç toprak atarlar. Toprak, küreklerle mezara doldurulur. Mezara toprak atmak sevap sayılır. Bunun için herkes, davet beklemeden, küreği kavrayıp mezara toprak atar. Ölüyü gömerken, kürek elden ele verilmez; verilirse küreği elden alan kişiye sevap yazılmayacağına inanılır. Toprak atılmaya başlandığında, ilk atılan toprakların yumuşak olmasına dikkat edilir. Ölü gömülürken acele edilir. Mezara cinler yerleşip ölüyü “zaptlamasınlar” diye, mezara toprağı çabuk doldurmaya bakarlar. Hızlı ve aralıksız toprak atılır. Mezar doldurulduktan, üzerine tahıl saçılır. Sonra su dökülür.³⁷

Romanya Dobruca Türkleri’nde ölen kişinin tırnakları, düşen dişleri ve kadınların biriktirdiği saçları ölen kişinin başının altına konur. Mezarın üstü tahta ve samanla örtülür ve herkes sırayla toprak atar.³⁸

Makedonya’da kişi önceden hazırlanmış bir mezarda tahtaları üzerine yan gelecek şekilde mezarda dizerek, ölüye toprağın doğrudan doğru gitmesi engellenir. Önceden kefenden kalan bez parçası ile şimdi ise naylon parçasıyla tahtalar örtülerek üzerine toprak atılmaya başlanır.³⁹

Kıbrıs Türklerinde, ölü mezarın tabana yastık şeklindeki bir taşın üstüne yüzü gelecek şekilde yerleştirilen ölü kibleye döndürülürdü. Mezara yerleştirilen ölünün kefen bağları çözülür. Ölünün üzerine taş veya sağlam ağaçlar bırakılır, aralarındaki boşluklar doldurulur. Ölüyü mezara yerleştirenler mezar çukurundan çıktıktan sonra mezara üç avuç toprak atarlardı. Mezara herkes üç kürek toprak atar, kürek yeni ölümlerin olabileceği gerekçesiyle elden ele verilmez. mezarların üstü tümsek şeklinde yapılıdır. Kazada ölenler, mezar yeri sulu olanlar, salgın hastalık endişesi taşıyan durumlarda ölü tabutla gömülmektedir.⁴⁰

Toprak atılırken kürek değiştirilecekse toprağı atan kişi küreği yere bırakır veya toprak atmak isteyen kişi toprak atanlardan birine dokunur, ondan sonra kürek bırakılır ve toprak atmak isteyen kişi o küreği yerden alır. Kürek elden ele verilmez. Küreği elden ele vermeme

³⁶ Chousein Bostantzi, *Yunanistan Gümülcine İli Mehrikoz Bölgesindeki Doğum, Sünnet, Evlenme ve Ölüm ile İlgili Örf ve Adetlerin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT), İzmir 2008, s. 69.

³⁷ Ahmet Tacemen, *Türk, Fin-Ugor, Moğol-Mançu Toplulukları İnanışları Zemininde Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği*, Ankara 1995, s. 610-611, Kaderli, age., s. 383.

³⁸ Önal, age., s. 262.

³⁹ Murteza Sulooca, *Üsküp ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YLT, Ankara 2007, s. 13.

⁴⁰ Bağışkan, age., s. 177-204.

çabası, ölünün ağırlığının toprak atan kişilere çökmemesi, başka bir kişinin daha ölmemesi, ölü çıkmaması için, küreğin elden ele verilmesinin hayrın da elden ele verilmesi anlamına geldiğine, sevabın toprak atan kişide kalmasının küreği elden ele vermemekle olacağına inanışları ile⁴¹ açıklanır. Kırgız Türklerinde, mezar kazanlar veya üzerine toprak atanlar kazma küreği elden ele vermezler. Kazma kürek ilkin yere bırakılır ve sonra yerden alınır.⁴² Makedonya'da toprak atarken kürek değişimi yapılırken kürekler yere bırakılır. Küreklerin elden ele verilmesiyle sürekli mezar kazılacağına inanılmaktadır.⁴³ Bulgaristan Türklerinde, ölüyü gömerken, kürek elden ele verilmez; verilirse küreği elden alan kişiye sevap yazılmayacağına inanılır.⁴⁴

Toprak atılmasında acele edilir. Acele edilmesinin nedenleri arasında şeytanın mezara girmesine müsaade etmeme inanışı da vardır.⁴⁵ Toprak atılırken yapılan diğer bir uygulama üzerine Tebareke suresi okunmuş taşların mezara atılmasıdır. Bu ritüelin gerçekleştirilme nedeni, kırk Tebareke suresi okunmuş taşların, ölünün kabir azabından kurtulmasına yardım edeceği inanışı vardır.⁴⁶

Mezara toprak atma işlemi bittikten ve mezar tümsek haline getirildikten sonra mezarın üzerine, çevreden toplanan veya daha önce hazırlanan küçük taşlar, özellikle İhlas suresi veya Fatıha suresi okunduktan sonra okunan küçük taşlar bırakılır. Bu taşlar, mezarın baş ve aya ucu arasına sıralanır. Bu taşlar için “ölünün tesbihi” ifadesi kullanılır.⁴⁷

Azeri Türklerinde, molla ve isteyenler telkin için ayağa kalkarlar. İlk olarak mezara yardım edenlerin tamamı yüzlerini mezardan aldıkları yumuşak toprakla kaplarlar. Sonra hemen molla telkin vermeye başlar.⁴⁸

Tuva ve Hakas Türklerinde “kadınlar mezarlıktan dönenleri görünce kapının önüne kovayla su koyarlar. Onlar, toprak üzerinde durarak yıkanır. Herkes yıkandıktan sonra, ayın kovayı ölenin hanımına getirirler. O da evin içinde yıkanır. Herkes yıkandıktan sonra su kovasını kırmadan bir çukura fırlatırlar.”⁴⁹

Defin ritüelinde dikkati çeken ortak unsurlar sembolik olarak toprakla buluşturulan, üstüne toprak serpilen ölünün bedenine toprağın doğrudan atılmasına imkan verilmeyecek

---

⁴¹ Eren, age., s. 191.

⁴² Mamitov, age., s. 15.

⁴³ Sulooça, age., s. 13.

⁴⁴ Tacemen, age., s. 610-611; Kaderli age., s. 383.

⁴⁵ Eren, age., s. 191.

⁴⁶ Eren, age., s. 191.

⁴⁷ Eren, age., s. 192.

⁴⁸ Ünal, agm., s. 157-158.

⁴⁹ Özkan, agb., s. 606.

şekilde düzenlemeler yapılması, defin ritüeline katılanların en yakınlarından başlayarak mezara toprak atmaları, toprağın bir tümsek oluşturacak şekilde yığılmasıdır.

Yas ve Toprak

Yas, ölüm olayına eşlik eden ve ölen kişiyi bir daha göremeyecek olmanın, onu kaybetmiş olmanın acısının yansıması olan evrensel bir olgudur. Yas merasimleri ve toprak unsuru arasında da bazı bağlantılar vardır. Yakın bir zamana kadar yer yer yasin bir parçası olan uygulamalar arasında, ölüm acısını başından aşağı kül savurarak ifade etme, yüzü tırnakla kanatma uygulamaları da yer almıştır.⁵⁰ Dile yansımış “kül başan”, “toprak başan” bedduaları bu yas uygulamaları ile ilgilidir.

Bu güncel verilerin tarihsel izdüşümleri de karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı padişahlarının ölümlerinin ardından düzenlenen cenaze törenleri ve yas uygulamaları bazı yönleriyle arkaik unsurlar barındırır. Sultan II. Mehmed’in cenaze töreniyle ilgili elimizde olan bilgiler bunu destekler niteliktedir: “Kullar ve halk ağlar, yanıp yakılır, *başlarından aşağı toprak serperle*, diyor Tursun Beg. Testament'a bakılırsa cenaze alayı geçerken yeniçeriler börklerini çıkarır, ‘kalın ve kaba örtülere’ sarınır, başlarına siyah yün çuhalar dolar, başlarının üzerine toz toprak serper, ağlar ve sultanın kahramanlıklarını yüceltir, göğüslerini yumruklar ve yanaklarını yırtarlar. Alayın geçtiğini gören kadınlar da aynı şeyleri yapar, ayrıca saçlarını keserler.”⁵¹

Van Gölü Havzası’nda “Toprak soğutur.” ifadesi de yasla ilgilidir. Hem ölen kişinin çabuk gömülmesi gerektiğini ifade etmek için kullanılır hem de aşırı yas ve üzüntü içinde olan aile fertlerinin sakinleşmesini sağlamak üzere ölen kişinin mezarından toprak getirilerek veya yaşlı kişi mezara götürülerek mezar toprağının o kişinin sırtından aşağı dökülmesi şeklinde gerçekleştirilen bir büyüsel uygulamayı içerir. Bu büyüsel uygulamayla aşırı üzüntü duyan kişilerin sakinleşeceği şeklinde yaygın bir inanış vardır.⁵² Bulgaristan Türklerinde benzer işleve sahip ölünün mezar toprağı ile ilgili şu şekilde bir uygulama mevcuttur: Ölüye ağlamalarda, herhangi birinin bunalıma girip kendinden geçtiği vakit, ölen kişinin mezarından toprak getirilir. Bu toprak, suyla karıştırılıp fenalaşan kişiye üç yudum içirilir. Böylece, kendinden geçen kişinin ölenin yokluğunu kabul edeceğine inanılır.⁵³

⁵⁰ Eren, age., s. 309.

⁵¹ Gilles Veintein, Nicolas Vatin; Gilles Veintein, “II. Mehmed’in Ölümü (1481)”, *Osmanlılar ve Ölüm*, (Editör: Gilles Veintein), Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 244-246.

⁵² Eren, age., s. 191, 319.

⁵³ Tacemen, age., s. 599-600.

Sonuç

Toprak; dinsel metinlerde, mitoloji, destan ve efsanelerde su ile birlikte varlığı görünür kılan temel unsurlar arasında anılır. Toprak; canlı yaşamının varlığını sürdürmesini mümkün kılan ortamı bağrında taşıması, besinlerin topraktan çoğalması özelliklerinden hareketle “ana” ile sembolleştirilmiş, “ana” olarak nitelenmiştir. Yaşam döngüsünün başlangıcında olduğu gibi sonunda da toprağın konumu oldukça belirgindir. Bir ölümün yaklaşmakta olduğuna dair sezgiyi ifade eden rüyalardan itibaren ölüm etrafında şekillenen inanış ve ritüeller ölünün defininin sonuna kadar toprakla içiçedir. Ölüm ve toprak ilişkisinin incelendiği olguların sembolik bir ağırlık taşıdığı görülmektedir. Rüyalardan, defin ritüelinin toprakla yoğun ilişkili düzenine, dilsel ifadelerle uzanan geniş bir yelpazede toprak-ölüm bağlantısı sembolik anlatımlar-anlamlar ve bu sembolizmin somut kılınmış yansımalarıyla içiçedir. Yukarıda açıklandığı şekliyle dil, artık uygulanmayan gelenekleri bile taşımaya devam etmektedir.

Bu çalışmaya temel teşkil eden veriler Türk kültüründe toprak-ölüm ilintili inanış ve ritüellerin, tarihi derinlik ve coğrafi yaygınlık özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir. Türk dünyasının coğrafi-tarihi ufkunun genişliği göz önüne alındığında daha detaylı saha çalışmalarının yapılmasının zorunlu olduğu görülmektedir. Yapılacak çalışmalarda elde edilecek verilerin bu çalışmada varılan sonuçları pekiştireceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Açık, Fatma, “Özbekistan’da Defin ve Taziye Merasimleri” *Millî Folklor* 2004, Yıl 16, S. 61, s. 142-149.
- Arık, Durmuş, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005.
- Arık, Durmuş, *Hiristiyanaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005.
- Bağışkan, Tuncer, *Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Bostantzi, Chousein, *Yunanistan Gümülçine İli Mehrikoz Bölgesindeki Doğum, Sünnet, Evlenme ve Ölüm ile İlgili Örf ve Adetlerin Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İzmir 2008.
- Buluç, Sadedin, “Şamanizm”, *Türklük ve Şamanlık* (Editör: Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 107-181.

- Çetin, Çulpan Zaripova, “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, Adana 2008, s. 155-168.
- Dinç, Abdülkerim, “Gagauz Folklorunda Ölüm”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Erzurum 2004.
- Eberhard, W, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- Eren, Metin, Van Gölü Havzası Ölüm Gelenekleri ve Türk Kültür Ekolojisi İçerisindeki Yeri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2010.
- Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Filiz, Abdurrahman, Çayıralan (Yozgat) ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanıs ve Uygulamalar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT, Kayseri 2006.
- Güngör, Harun, “Kayseri’de Yaşayan Kazak ve Uygur Türklerinin Bazı Âdet ve İnanışları”, *Milli Folklor Dergisi*, 514, Yaz 1992, s. 7-11.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.
- İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- Kaderli, Zehra, *Deliorman (Bulgaristan) Türk Sözel Kültüründe Geçiş Törenleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLT, Ankara 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Karaaslan, Mehmet, Kaşkay Türklerinde Geçiş Törenleri Doğum-Evlenme-Ölüm, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2010.
- Katanov, N.F, *Türk Kabileleri Arasında* (Çev. Attila Bağcı), Kömen Yayınları, Konya 2004.
- Mamitov, Abdimuhamet, *Kırgızistan'da Ölümle İlgili İnanıs ve Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT, Ankara 2004.
- Önal, Mehmet Naci, *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Özkan, Fatma, “Sibirya Türklerinde Geçiş Törenleri” *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı*, 26-28 Mayıs 2000, Hagem Yayınları, Ankara 2002, s. 605-611
- Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

- Rahman, Abdülkerim, “Uygurların Defin Merasimi” *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Başbakanlık Yayınevi, Ankara 1987.
- Rasonyi, Laszio, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998 (İkinci baskı), (çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil).
- Sulooca, Murteza, *Üsküp ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YLT, Ankara 2007.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985.
- Tacemen, Ahmet, *Türk, Fin-Ugor, Moğol-Mançu Toplulukları İnanışları Zemininde Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği*, Ankara 1995.
- Turan, A. Şekür, “Afganistan Kazak Türkleri’nde Ölü Gömme Âdetleri”, *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Dairesi Yayınları, Ankara-1986.
- Ünal, Fatih, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *Bilig*, Bahar 2008, S.45, s. 103-130.
- Nicolas Vatin; Gilles Veintein, “II. Mehmed’in Ölümü (1481)”, *Osmanlılar ve Ölüm* (Editör: Gilles Veintein), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.